

הצירופים "וזה" ו"או משהו" בעברית המדוברת בת־זמננו: היבטים קוגניטיביים, חברתיים ותרבותיים

1. מבוא

במאמר זה אנתח את השימושים בצירופים וזה ואו משהו בעברית המדוברת בת־זמננו המתועדת ב"מאגר העברית המדוברת בישראל" (מעמ"ד)¹. ארון במעמד הדקדוקי של שני הביטויים האלה ואציג את תפקידיהם בשיח מתוך עיון בהיבטים הקוגניטיביים, החברתיים והתרבותיים של השימוש בהם.

הצירופים וזה ואו משהו רווחים מאוד בלשון הרבורה, ויש להם תפקידים שונים, הן תוכניים הן בין־אישיים. אראה כי מצד התוכן הם משמשים אסטרטגיה לאזכור קטגוריה, בדרך כלל קטגוריית אד־הוק.² בשימושים רבים הצירופים באים להורות לנמען לפרש את האלמנט הקודם לצירוף כדוגמה לקטגוריה כללית יותר תלויה ההקשר שהדובר מעלה בשיח בזמן אמת למטרה תקשורתית מסוימת.

עוד אראה שהביטויים וזה ואו משהו מאותתים על אי־דיוק רפרנציאלי: הצירוף וזה רומז שהדובר לא הציג את כל המידע, ואילו הצירוף או משהו רומז שייתכן שהמידע המוצג אינו אמיתי. לפי קריסטל ודאוי, אי־דיוק בלשון הוא אחד המאפיינים החשובים של שיחה בלתי פורמלית משום שהוא משרה אווירה נינוחה ומבסס יחסים ידידותיים.³ אין תמה אפוא שבמישור הבין־אישי הצירופים משמשים לריכוך המסר, להבעת סולידריות וכאסטרטגיה להבעת נימוס. יתרה מזאת, אטען שהשימוש בביטויים אלו מדגים את האופן שבו השפה סופחת לתוכה את תרבות הדוברים.

* תודתי לפרופ' שלמה יזרעאל ולקוראים המעריכים על שקראו את המאמר והעירו הערות חשובות.

1. מעמ"ד הוא אוסף הקלטות של שיחות ספונטניות הלקוחות מחיי היום־יום של מקליטיהן וכוללות את דיבור המקליטים עצמם ואת דיבור בני שיחם. השיחות הוקלטו בשנים 2001–2002, ותמליליהן מבוססים על חלוקה ליחידות פרוזודיות (כ־13,730 יחידות). נותחו כ־5 שעות שיחה, ומספר הדוברים בהן הוא 137. ראו אתר מעמ"ד (cosih.com); יזרעאל, תשס"ב; יזרעאל, הרי ורהב, תשס"ב.

2. על אסטרטגיות לשוניות לקטגוריזציה ראו, למשל, מאורי וסנסו, 2018.

3. קריסטל ודאוי, 1975, עמ' 111–112.

2. המבנה "רשימה"

הצירופים וזה ואו משהו שייכים לקבוצה גדולה של אלמנטים לשוניים המשתבצים במבנה של רשימה ומשפיעים על פירושה.⁴ "מבנה הרשימה" הוא דגם המורכב מקבוצה (set) של יחידות לשוניות מכל קטגוריה דקדוקית (להלן רכיבים) העומדות ביחס של אפוזיציה וממלאות תפקיד זהה בתוך הדגם, ולמבנה כולו יש כוונה תקשורתית אחת.⁵ בין רכיבי הרשימה מתקיימים יחסי קוהרנטיות שונים (הוספה, ברירה או תמורה), ואפשר שיחסים אלו יצוינו על ידי מיליות קישור. מבחינה תחבירית רכיבי הרשימה עשויים למלא תפקידים מגוונים (למשל נושא, נשוא, לוואי, משלים) ולהיות מיוצגים בקטגוריות שונות (למשל צירופים או משפטים).

בניית רשימות מלווה בתהליכים קוגניטיביים הקשורים בקטגוריזציה. אין מדובר בדרך כלל בקטגוריות מקודדות בלקסיקון אלא בקטגוריות אד-הוק, כלומר הפשטה של קטגוריה תלויה ההקשר, המתבצעת בזמן אמת למטרות תקשורתיות של הדובר. הפשטה זו מבוססת, בין השאר, על הפריטים המוזכרים בשיח המשויכים לקטגוריה זו.⁶ הרכיבים שברשימה עשויים לייצג הן את הפריטים הן את הקטגוריה. בתהליך של בניית רשימה לרכיבים שלושה תפקידים עיקריים: (א) פירוט קטגוריה מסוימת (מפורשת בשיח או משתמעת), דהיינו העלאה של כל הפריטים המשויכים לקטגוריה; (ב) הדגמה של קטגוריה מסוימת, דהיינו העלאת פריטים מסוימים המייצגים את הקטגוריה;⁷ (ג) ניסיונות שונים לנסח דבר מה ניסוח מיטבי.⁸ רכיבי הרשימה שווים בתרומתם לתהליכים הקוגניטיביים האלה, והתפקידים העיקריים של המבנה כולו בשיח הם פירוט, הדגמה וניסוח מחדש. שלושת התפקידים האלה מיוצגים בדוגמאות 1–3 בהתאמה, ורכיבי הרשימות מודגשים בהן.⁹ בדוגמה 1 באמצעות הרכיבים המלון, טיסה ורכב הדוברים מפרטים פירוט מלא את "העלויות של זוג חברים בחופשה שהם מתכננים יחד".

4. ענבר, 2020a; ענבר, תש"ף 17.

5. ענבר, תש"ף 17; ענבר, 2020a. המונח set עשוי לציין כמה איברים או איבר אחד. ליישום דומה של מונח זה בדקדוק ראו יזרעאל, 2020, עמ' 81.

6. ברסלו, 1983; מאורי, 2017; מאורי וסנסו, 2018.

7. יש להדגיש שגם כאשר הקטגוריה מובעת בשיח, תוכן הרכיבים או אלמנטים אחרים בשיח מצמצמים או מרחיבים את משמעותה.

8. ענבר, תש"ף 17; ענבר, תש"ף 27.

9. אלה הסימונים המשמשים במאמר זה: | = גבול פרוזודי משני (טון ממשך); || = גבול פרוזודי ראשי (טון מפסיק); \ = גבול פרוזודי ראשי המסמן פנייה (בדרך כלל בשאלות כן-לא, ובתנאים מסוימים גם בשאלות תוכן); -- = קבוצה פרוזודית קטועה; - = מילה קטועה; <...> = יסודות לא מילוליים בדבור. בהפניות מופיע סימון הטקסט (למשל C711_2), סימון הדובר (למשל sp1) ומספריהן של הקבוצות הפרוזודיות המצוטטות.

1. א: העלויות שלכם זה המלון | ו |
 ב: ושיסה ||
 א: נכון || ורכב || (D142_sp1_100–103; sp3_047)
- כדוגמה 2 להלן הרכיבים מייצגים פריטים אפשריים המדגימים קטגוריית אד־הוק, קטגוריה מסוימת שאפשר לנסח "תגובות צפויות של הורה לתלונה על התנהגותו החצופה של הילד שלו".
2. א: היא לא אמרה כלום \ כאילו אני מתנצלת | אני אשוחח איתו | אני
 אעניש אותו | לא אמרה כלום \
 ב: לא || (C711_4_sp1_059–063; sp3_043)
- כדוגמה 3 תפקיד הרכיבים הוא ניסוח מחדש.
3. רק שתדעי | כי | ביקשו ממני להשתתף באיזה ניסוי || לא ניסוי || אה |
 מחקר || סקר || לא יודעת || (C514_2_sp1_009–016)
- מבנה הרשימה ותפקידו בשיח מסומנים באמצעים לשוניים ופרא־לשוניים שונים. הרשימות ניתנות לזיהוי באמצעות הקבלה פרוזודית של הרכיבים: בעיקר מדובר במתאר הנגנה חוזר בכל הרכיבים שברשימה או בחלק מהם, בעוצמת קול דומה ובאורך דומה של שני הרכיבים הראשונים לפחות.¹⁰ גם המחוות הגופניות הנלוות לדיבור, בעיקר תנועות הידיים, אפשר שיסמנו לא רק את מבנה הרשימה אלא גם את תפקידו בשיח.¹¹ מחווה סיבובית, למשל, עשויה לסמן שהדובר מעלה פריטים המייצגים קטגוריה מסוימת לשם הדגמתה. כאשר תפקיד הרכיבים הוא ניסוח מחדש, לצד כל רכיב עשויה לחזור מחווה המסמנת באופן מטפורי את המושג שהדובר מתכוון אליו.¹²
- גם אלמנטים לשוניים שונים מסמנים את מבנה הרשימה ואת מאפייניו השונים. מדובר במיליות קישור (ו, או), סמני שיח (כלומר, ראשית... שנית...), הסגרים (בין השאר, בין היתר, למשל, לדוגמה) ואף תבניות שונות.¹³ הצירופים וזה ואו משהו שייכים לקבוצה של אלמנטים לשוניים מיוחדים הקשורים למבנה הרשימה: הם מהווים רכיב מן הרשימה מבחינה תחבירית, אך מבחינה סמנטית הם מעין "רכיבי רשימה מדומים". בפרק 3 להלן אציג את המונח "משלימי רשימה" שאליו משתייכים הצירופים וזה ואו משהו, ואדון במאפיינים שלהם.

10. זלטינג, 2007; ענבר, תש"ף.

11. ענבר, תש"ף.

12. שם.

13. לפירוט של אמצעים לשוניים שונים ראו ענבר, 2020.

3. משלימי רשימה

כאמור, הצירופים וזה ואו משהו שייכים לקבוצה גדולה של אלמנטים לשוניים המשתבצים במבנה של רשימה ומשפיעים על פירושה.¹⁴ צירופים אלו נוטים להתחבר לרכיב אחד, ולעיתים לכמה רכיבים.¹⁵ בדרך כלל אלמנטים אלו משתבצים כרכיבי רשימה מבחינה תחבירית, אך מבחינת התוכן הוראתם כללית מאוד, ואת הוראתם המדויקת יש לחפש בהקשר הלשוני הרחב וכן בהקשר החברתי-תרבותי. מדובר בצירופים כגון: וזה, וכולי, וכאלה, וכדומה, (ו)הכול, וכל זה, ובכלל, וכו, ועוד, וכל הדברים האלה, וכל מיני דברים, וכיוצא בזה/באלה, וכן הלאה, ועוד כהנה (וכהנה), או משהו (כזה/דומה/בסגנון/אחר), או אני לא יודע/ת (מה), או מה שזה לא יהיה, או השך יודע מה, טה טה דם, (טה טה טי) טה טה טה, בלה בלה (בלה), (ו)זהו, ותו לא, ולא עוד, (ו)זה הכול.¹⁶

אלמנטים דומים בשפות שונות נידונו רבות בספרות הבלשנית עקב השימוש התדיר בהם בעשורים האחרונים.¹⁷ בספרות המחקר משמשים מונחים שונים להגדרת האלמנטים האלה: *discourse particle, set marking tags, general extenders, vague, predetailing elements, generalized list completers, extensions, category identifiers* ועוד.¹⁸ המינוח השונה משקף גישות שונות: יש המתמקדים בצורת הרכיב ובמקומו ברצף השיח, ויש המתמקדים בתפקידו. כיוון שבעברית אין לביטויים האלה צורה אחידה או פונקציות זהות, הצעתי את המונח "משלימי רשימה" המשקף את מקומם הקבוע בסוף המבנה.¹⁹

המחקרים מראים שהשימוש במשלימי רשימה מסוימים עשוי לשקף הבדלי מגדר, גיל, השכלה ועוד, וכי השימוש בהם שונה משפה לשפה.²⁰ אوبرסטריט ויול טענו שמשלימי רשימה שכיחים בשיח לא פורמלי משום שהם משקפים קרבה בין בני השיח.²¹ עם זאת אחדים מן המשלימים בעברית מאפיינים במובהק משלב לשוני גבוה (למשל וכיוצא בזה/באלה, ועוד כהנה). בחינה מעמיקה של תפוצת משלימי הרשימה בעברית לפי משלב ולפי מגדר עדיין ממתינה למחקר.

בשפות השונות בכלל ובעברית בפרט רוב הצירופים בנויים ממילית קישור (מילית

14. שם; ענבר, תש"ף 19.

15. מרטינו, 2011, עמ' 2454.

16. אלמנטים מסוימים לעיתים מוכפלים, למשל: וכו וכו, וכולי וכולי, וזה וזה, ועוד ועוד.

17. רומרו-טריי, 2015, עמ' 54.

18. מרטינו, 2011, עמ' 2455.

19. ענבר, תש"ף 19.

20. למשל ראו סלברג, 2015; מרטינו, 2011; אוברסטריט, 2005. לפי טרשקה והולמס (2007), ההבדלים בין השפות נעוצים כנראה בנורמות פרגמטיות-חברתיות שונות להבעה של אי-דיוק.

21. אוברסטריט ויול, 1997, עמ' 252–253.

שני עובדים, ולא אחד. הדוברת תוהה שהרכב לא נודע לכני הזוג קודם לכן, שהרי בשלב זה העובדים כבר גדולים ומפותחים דיים, והם אף יכולים לבעוט.

4. כל אחד יש לו | את הפינה שלו | והם בועטים | וזה ||

(C514_2_sp1_168-171)

משלים הרשימה וזה חובר לרכיב בודד – "הם בועטים" – ובאמצעותו הדוברת מאותתת לנמענת לפרש את הרכיב הזה כדוגמה לקטגוריית אד-הוק המועלית בשיח במשתמע, ואפשר לנסחה "פעולות שונות שהעובר מבצע בשליש האחרון של ההיריון ואפשר להרגיש אותן".²⁶ הדוברת מציינת שהיא מתכוונת גם לפריטים נוספים אף על פי שאינה מזכירה אותם במפורש.

קטגוריות אד-הוק אינן מקודדות בלקסיקון המנטלי,²⁷ ולכן אי אפשר לשלוף אותן והדוברים נזקקים לאסטרטגיות שונות כדי להבנות אותן בשיח. למשל, המשמעות של "פעולות שונות שהעובר מבצע בשליש האחרון של ההיריון וניתן להרגיש אותן" אינה מקודדת בלקסיקון, אך אפשר להעלות אותה על ידי ציון מפורש של פעילות אחת (או יותר) המשויכת לקטגוריה זו והוספת משלים הרשימה וזה. בדוגמה 5 הדוברת שואלת את בת שיחה מדוע אחד המכרים שלהן, הסובל מבעיות אורתופדיות, אינו עוסק בפעילות ספורטיבית כלשהי.

5. למה הוא לא עושה יוגה | או משהו כזה -- (Y33_sp1_193-194)

משלים הרשימה "או משהו כזה" חובר לרכיב היחיד יוגה, מדריך את הנמענת ליצור קטגוריית אד-הוק שאפשר לנסחה "פעילויות ספורטיביות העשויות לסייע בבעיות אורתופדיות" ומאותת שהדוברת מתכוונת לפריט כלשהו המשויך לקטגוריה הזאת, למשל יוגה.

אוברסטריט הבחינה בין משלימי רשימה כלליים (general extenders) ובין משלימי רשימה מוגדרים (specific extenders) המצביעים על קטגוריה רחבה אך מובחנת שאליה משתייכים הפריטים שברשימה.²⁸ אפשר להבחין בין שני הסוגים האלה גם בעברית. כך למשל משלימי הרשימה וזה (דוגמה 4) ו"או משהו כזה" (דוגמה 5) הם משלימים כלליים כיוון שאין בהם שום רמז לטיב הקטגוריה שהם בונים בשיח. לעומת זאת בשתי הדוגמאות שלהלן אפשר לראות משלים רשימה ספציפי יותר.

6. יש סגנון | ויש רמה מסוימת || יש -- נגיד -- אפילו לא לגעת | יש כאלה

שמתנשקות || ויש -- גם כל מיני סגנונות || (P423_2_sp1_335-342)

26. עם זאת חשוב להדגיש שהנמען נשען גם על ההקשר הרחב, המילולי או הנסיבתי, העוזר לו להסיק מהי הקטגוריה.

27. ברסלו, 1983.

28. אוברסטריט, 1999, עמ' 12.

בדוגמה 6 הדובר מדגים סגנונות התנהגות שונים של בנות שיוצאות עם בנים, והוא משלים רשימה זו בביטוי "כל מיני סגנונות" המציין במפורש את המשותף לכל הרכיבים: השתייכות לקטגוריה של "סגנונות". בעזרת הביטוי המכליל הזה ומתוך ההקשר אפשר להסיק שמדובר בקטגוריית "סגנונות התנהגות שונים של בנות כשהן יוצאות עם בנים".

גם בקטע הבא יש משלים רשימה מוגדר – "כל מיני שמאטעס כאלה" – החובר לרכיב היחיד **כובעים**. הביטוי "כל מיני שמאטעס כאלה" מלמד שהדובר מתכוון גם לדברים חסרי ערך אחרים, דוגמת כובעים.

7. אנחנו מ־ במקום החברות נותנות כובעים || אתה יודע | כל מיני שמאטעס כאלה | (C612_4_sp1_237–239)

3.2 תפקידים בין-אישיים

אוברסטריט טענה שמשלימי רשימה אינם מכוונים רק אל תוכן הפרופוזיציה (ideational functions) ואינם מצביעים על תהליכים קוגניטיביים הקשורים בקטגוריזציה בלבד, אלא יש להם גם תפקידים בין-אישיים (interpersonal functions).²⁹ במישור הבין-אישי משלימי רשימה עשויים להביע סולידריות, הססנות וחוסר ודאות, לרכך את המסר ועוד. משלר מכנה את הצירופים כגון "או משהו (כזה)" – "נוסחאות מקובעות לסיוג" (fixed formulas of hedging) ומציינת שהם משמשים לסיוג המידע המועבר בשיחה, להבעת חוסר ביטחון של הדובר ולהבעת חוסר ידיעתו בדבר המידע המדויק.³⁰ יתרה מזאת, צירופים אלו מביעים אינטרסובייקטיביות – עמדות באינטראקציה בדבר עמדותיהם של המשתתפים בשיחה.³¹ הדובר מראה שהוא והשומע חולקים ידע ושהוא סבור שבן שיחו יכול להסיק מהי הקטגוריה שאליה התכוון על שאר הפריטים המייצגים אותה.

עוד טענה אוברסטריט שלמשלימי הרשימה תפקיד חשוב בשיתוף הפעולה בשיחה (The Cooperative Principle): הם משמשים סייגים להקשרים לשוניים שבהם מופרים כלל הכמות (maxim of quantity) וכלל האיכות (maxim of quality) של גרייס.³² לפי כלל הכמות על הדובר להיות אינפורמטיבי ככל שנדרש.³³ ואולם כאשר הוא מונה פריטים אחדים מכלל הפריטים המשויכים לקטגוריה, הוא אינו מציית לכלל זה. באמצעות השימוש במשלים רשימה הדובר מאותת שהרשימה כוללת עוד פריטים, ובזה הוא פועל לפי עקרון שיתוף הפעולה התקשורתי. לפי

29. אוברסטריט, 1999, עמ' 16–23.

30. משלר, 2001, עמ' 307.

31. למשל אוברסטריט ויול, 1997; אוברסטריט, 1999.

32. אוברסטריט, 1999, עמ' 112, 126.

33. גרייס, 1975.

כלל האיכות על הדובר להשתדל שתרומתו לשיחה תהיה אמיתית.³⁴ עם זאת כאשר הדובר מציג פריטים אפשריים לקטגוריה ואינו בטוח באמיתות הפריטים המוצגים, אין הוא מציינת כלל האיכות. כדי לעמוד בכלל האיכות הדובר משתמש במשלימי רשימה ומציין במפורש שאינו מתחייב באמיתות המבע או חלק ממנו.³⁵

4. הבורר "או משהו"

משלים הרשימה או משהו הוא הבורר הנפוץ ביותר במעמ"ד. במישור התוכן תפקידו קשור להעלאת קטגוריית אד-הוק, והוא מצביע על קיום חלופות לרפרנט או לרפרנטים שאוזכרו. הבורר או משהו מאותת לנמען שהדובר מתכוון לפריט כלשהו או לפריט מסוים המשוך לקטגוריה (אד-הוק) אשר הפריט או הפריטים המוזכרים מעוררים בשיח (מתוך כלל הפריטים המתאימים להקשר הנתון).³⁶ במישור הבין-אישי הבוררים מצביעים על חוסר ודאות והססנות ומאפשרים לדובר לעמוד בכלל האיכות של גרייס.

הצירוף או משהו מצטרף לרכיב יחיד בכל ההיקריות שלו במעמ"ד. בדוגמה 8 להלן הצירוף או משהו מצטרף לרכיב היחיד "יום הולדת" ומציין שהדוברת מתכוונת ליום הולדת או לאירוע אחר שאפשר לשייכו לקטגוריה "האירועים שעל הדוברת לברך את בעליהם במועדם".

8. מה יש בעשירי לתשיעי \ אה אה || בסדר || מפ- פחדתי ששכחתי איזה יום הולדת או משהו || (C514_2_sp1_082-085)

בדוגמה 9 הדוברת מספרת על בדיקת אולטרסאונד של אחת החברות שלה. היא מספרת שבני הזוג הגיעו לבדיקה באחד המועדים שמבצעים בהם את הבדיקות בהיריון. היא מתכוונת למועד אחד מסוים, אך כיוון שהיא אינה זוכרת כנראה בדיוק באיזה מועד מדובר, היא מציינת אחד מהם – סוף השליש השני של ההיריון – ומצרפת לו את הביטוי או משהו הרומז לנמענת שמדובר במועד הזה או במועד אחר הסמוך לו.

9. הלכו אחרי כמה זמן עוד פעם | כאילו | סוף שני או משהו | ועוד פעם | אותו סיפור || (C514_2_sp1_138-142)

הצירוף או משהו מנחה את הנמענת להבנות קטגוריית אד-הוק שאפשר לנסח "המועדים שמבצעים בהם את הבדיקות בהיריון", ובאמצעות הדוברת מסמנת את המועד "סוף שני" כאחד המועדים האפשריים. ואולם בהקשר הזה הדוברת מתכוונת

34. שם.

35. אובסטרט, 1999, עמ' 112.

36. כך לפי הגישה של אייג'מר, 1985, עמ' 374.

רק למועד אחד. בהיבט הבין-אישי השימוש בצירוף או משהו מביע חוסר ודאות. ייתכן שהדוברת אינה זוכרת את המועד המדויק ואינה רוצה להתחייב.

בהצגת דברים שהדובר אינו בטוח באמיתותם יש הפרה של כלל האיכות שלפיו על הדובר למסור רק דברים שיש לו תימוכין בעבורם. השימוש בצירוף או משהו, המאותת לנמען שיתכן שהדברים אינם מדויקים, מאפשר לדובר לעמוד בכלל זה. באופן זה הביטוי או משהו משמש ציין קירוב ואי-נקיטת התחייבות בקשר למידת הדיוק, בדומה לביטויים כזה, כאילו וככה. אמצעי סיוג (hedging devices) אלו הם הוראות לפיענוח המסר: באמצעותם הדוברים מציינים במפורש שאין לייחס דיוק מוחלט לאמירה.³⁷ כאמור, ההצהרה המפורשת על קירוב מסייעת לדובר לעמוד בכלל האיכות של גרייס ולא לחרוג ממנו.

יתרה מזאת, הבוררים מופיעים לעיתים קרובות בבקשות, הצעות, הזמנות, תלונות, מתיחת ביקורת, הבעת אי-הסכמה וכדומה.³⁸ פעולות הדיבור האלה עלולות לאיים על חופש הפעולה של הנמען ולהעמידו במצב בלתי נעים. השימוש במשלים רשימה בורר בהקשרים האלה, המסמן את מה שבא לפניו כאפשרות, מרכז את הכוח האילוקוציוני של פעולות דיבור אלו. על כן אפשר לראות בשימוש בו אסטרטגיה של הבעת נימוס שלילי (negative politeness), לפי התאוריה של בראון ולווינסון.³⁹ שימוש כזה אפשר לראות בדוגמה 10, שבה דוברת ב תוהה אם דוברת א הייתה קונה לעצמה רהיט חיוני כלשהו.

10. א: סלון | זה בזכות זה שההורים שלי התגרשו || אחרת לא היה לי סלון ||

ב: ולא היית יכולה לקנות לך איזה סתם ספה או משהו \

(Y33_sp1_055-058; sp2_023)

בדוגמה 10 דוברת א מספרת שקיבלה את הסלון מהוריה ושלא הייתה קונה אותו בעצמה. דוברת ב תוהה אם בת השיח שלה הייתה קונה רהיט כלשהו בעצמה, למשל ספה. בהיבט הבין-אישי הצירוף או משהו מסמן את הצעתה כאפשרות וכך מרכז את המסר.

5. הנספח "וזה"

הצירוף וזה שייך לקבוצת הנספחים – משלימי רשימה הפותחים בדרך כלל במילית הוספה. הוא הנספח הנפוץ ביותר בקורפוס (כ-88% מכלל המשלימים מן הסוג הזה), והוא גם משלים הרשימה הנפוץ ביותר במעמ"ד כולו (כ-63% מכלל משלימי

37. לדיון בכזה ראו זיו, 1998; זיו, 2006; משלר, 2001. לדיון בכאילו ראו משלר, 2001; משלר, 2002. לדיון בככה ראו הנשקה, תשע"ט.

38. אוברסטריט, 1999, עמ' 105; טרשקה והולמס, 2007, עמ' 209.

39. בראון ולווינסון, 1987.

רשימה במעמ"ד). תפקידם האב-טיפוסי של ה"נספחים" הוא להעלות קטגוריית אד-הוק על סמך הדוגמאות המפורשות וההקשר ולהורות שהדובר מאזכר את הפריטים המפורשים והלא-מפורשים המשתייכים לקטגוריית אד-הוק המועלית בשיח. בשימושים אלו, שלא כבוררים, הקטגוריה רלוונטית יותר לשיח ולא הפריטים. תפקיד זה הודגם בפרק 4 והוא יפורט בסעיף 5.1. ואולם ניתוח הדוגמאות של משלים הרשימה וזה בקורפוס מעלה שלצירוף זה שני שימושים נוספים, והם יודגמו בסעיפים 5.2 ו-5.3.

5.1 שימוש א

בתפקידו האב-טיפוסי הצירוף וזה נוטה להתחבר לרכיב יחיד, אך הוא עשוי להתחבר גם לכמה רכיבים, כמו בדוגמה 11 שלהלן. הדוברת מספרת על אביה שהתאמץ יתר על המידה בביקור בשבעה, ושהדבר גרם לו לכאבי גב עזים.

11. א: מה הוא עשה שם ||

ב: הרים כיסאות | עלה | ועלה וירד במדרגות | הזיז שולחנות | וזה -- את

|| (Y33_sp1_147; sp2_173-178) יודעת מה זה שבעה

השלמת הדוגמאות בצירוף וזה בהקשר מעלה את קטגוריית אד-הוק "פעולות שונות שמבצעים בשבעה הדורשות מאמץ פיזי". השימוש במשלים הרשימה וזה משקף את כוונת הדוברת גם לפעולות שלא הוזכרו בשיח.

בהיבט הבין-אישי באמצעות הצירוף וזה הדובר מציג הנחה שהוא והנמען חולקים ידע או חוויות, ועל כן בכוחו של הנמען להעלות בתודעתו פריטים נוספים שהדובר מתכוון אליהם בלי לצייןם. הצגת הנחה של ידע משותף מקטינה את המרחק החברתי ותורמת לבנייה של סולידריות בין-אישית. על פי תאוריית הנימוס של בראון ולווינסון, לאדם יש צורך להיחשב חבר קהילה, להשתייך לקבוצה, והבעת קרבה בין משתתפי השיחה עונה על הצורך הזה.⁴⁰ לפיכך אפשר לראות בשימוש בצירוף וזה המביע סולידריות אסטרטגיה להבעת נימוס חיובי (positive politeness). בדוגמה 11 הדוברת מביעה סולידריות גם באמצעות המבע "את יודעת מה זה שבעה".

ועוד זאת, השימוש במשלים הרשימה וזה מורה שאופן העברת המידע אינו מתיישב עם עקרון שיתוף הפעולה בשיחה. לפי עיקרון זה על הדוברים, בין השאר, לעמוד בכלל הכמות, כלומר להיות אינפורמטיביים ככל שנדרש. בהקשרים שבהם מופיע הצירוף וזה יש הפרה של כלל הכמות כי אין הדובר מוסר את כל הפריטים האפשריים. השימוש בביטוי וזה משקף את מודעות הדובר להפרת כלל הכמות ואת רצונו להבהיר זאת לנמען.

5.2 שימוש ב

הדוגמאות 4 ו־11 מציגות את השימוש האב־טיפוסי של הנספחים שבו משלים רשימה חובר לפריטים המייצגים קטגוריה רחבה יותר. ואולם מחקר זה מלמד שמשלים הרשימה וזה משמש בתפקיד הזה רק ב־32% מן ההיקריות שלו בקורפוס. בשאר השימושים שלו אין הוא מתחבר לפריט המשויך לקטגוריה רחבה יותר והמייצג אותה. ברוב השימושים (41%) הצירוף וזה מסמן את הרכיב שלפניו כקטגוריית אד־הוק או כביטוי מכליל דווקא. בהקשרים האלה הדובר מתכוון לכל מה שנכלל בקטגוריה זו, כלומר לכל הפריטים שאפשר לשייך אליה. בשימושים האלה הדובר סבור שבהקשר הנתון די בביטוי מכליל, והנמען ידע להעלות בתודעתו את הפריטים המייצגים את הקטגוריה. במילים אחרות, הביטוי וזה מדריך את הנמען לפרט את הביטוי המכליל בהקשר. לדוגמה:

12. א: ברבע לשלוש הייתה לה פתיחה של שלוש אצבעות | האחות באה |
 תק תק נגעה בה | אני יודעת מה | טיפלה בה וזה | שלוש וחצי הייתה
 לה פתיחה מלאה | שתי לחיצות התינוק היה בחוץ |
 ב: מה את אומרת ||
 א: והיא עוד אומרת לי זה נורא כאב || (C514_1_sp2_049–056; sp1_070)

בדוגמה 12 הצירוף וזה חובר לרכיב היחיד "טיפלה בה", ובאמצעותו הדוברת מצביעה על הפעולות השונות שאחות מבצעת בעת הטיפול ביולדת. בדוגמה 13 הביטוי וזה מעיד על כוונת הדוברת לפירוט התכונות הנדרשות ממוכרת טובה, שמקצתן פורטו בשיח קודם, למשל להיות "ממזתה". הדוברת רומזת שמירי ניחנה בתכונות האלה ואינה מפרטת אותן מטעמי תמצות.

13. אז אמרתי | אה מירי בסדר | מירי יודעת למכור וזה | (Y111_sp2_181–183)

בדוגמה 14 דובר א מספר שהאוטובוסים הבין־עירוניים בסין עוצרים רק עצירות בלתי מתוכננות עקב תקלות שיש בדרך. הדובר מוסיף את הצירוף וזה לתקלות וכך מסמן שהוא מתכוון לקטגוריית אד־הוק שאפשר לנסחה "תקלות אפשריות העלולות לגרום לאוטובוס בסין לעצור בעת נסיעה בין־עירונית".

14. א: אין עצירות מתוכננות || הם יודעים שיהיה | תקלות | וזה || כלומר
 יש מישהו בדרך עוצר |
 ב: אה || או קיי ||
 א: אז הם עוצרים לו | עכשיו | יש היה פנצ'ר | ועף פלאג מהמנוע | יש שני
 נהגים || יושבים על ההגה | הם לא מתחלפים || עד שאחד נרדם | מתחלפים |
 או שיש הפסקה | הם אה | זה | בא פנצ'ר | מתקנים את הפנצ'ר | ממשיכים |
 זה משהו מדהים || (OCh_sp1_152–172, sp2_058–059)

הצירוף וזה מסמן את הרכיב תקלות כקטגוריה של תקלות העלולות לגרום לאוטובוס בסין לעצור שלא בתכנון מראש. באמצעות הצירוף הזה הדובר מציג הנחה שכן שיחו מבין לאלו תקלות הוא מתכוון כי שני הדוברים חולקים ידע מסוים. אך מייד לאחר מכן דובר א מתחיל בהדגמה של תקלות אפשריות: "יש מישהו בדרך עוצר, אז הם עוצרים לו". דובר א פותח בהדגמה כי כנראה קלט שהנמען לא הבין במה מדובר, כלומר אילו תקלות גורמות לעצירות לא מתוכננות. דובר ב מגיב להסבר הזה בצביר סמני השיח אה ואו קיי. סמן השיח אה מציין שינוי מצב תודעתי (change of state) בדומה לסמן השיח oh באנגלית, והוא מאותת שקליטת המבע שהפיק הדובר הקודם גרמה לדובר הנוכחי להבין משהו.⁴¹ סמן השיח או קיי מלמד על קבלה או הפנמה של מצב עניינים מסוים בדומה לסמן השיח טוב באחד התפקידים שלו.⁴² על כן תגובתו של דובר ב – "אה, או קיי" – מלמדת מפורשות שלפני כן הוא לא הבין במה מדובר וכעת ירד לסוף דעתו של דובר א. למרות זאת דובר א ממשיך ומוסיף דוגמאות.

5.3 שימוש ג

עד כה הצגתי שני שימושים בצירוף וזה. באחד מהם הצירוף מצטרף לרכיב המציין פריט מתוך הקטגוריה שאליה מתכוון הדובר, והוא מאותת לנמען להעלות בתודעתו פריטים נוספים מקטגוריה זו. בשימוש השני הצירוף וזה מצטרף לרכיב המציין קטגוריה, והוא מורה לנמען שהדובר מתכוון לכל הפריטים בקטגוריה זו. בשני השימושים הצירוף וזה מכיע סולידריות: באמצעותו הדובר מציג הנחה שהנמען יודע במה מדובר, כלומר לאילו פריטים כוונתו. השימוש במשלים הרשימה וזה בשני הקטעים הבאים חושף תפקיד נוסף.

15. א: לי אסור לאכול בשר ||

ב: למה ||

א: שבוע הזה | של אה | בין המצרים | וזה |

(P311_2_sp1_102-106; sp3_047)

בדוגמה 15 הצירוף וזה אינו חובר לפריט המדגים קטגוריה מסוימת ואינו רומז שהדובר מתכוון לפריטים נוספים המשייכים לקטגוריה זו אלא מצביע על הנחת הדובר שבכוחו של הנמען לזהות את הרפרנט של הביטוי "בין המצרים". כאן הביטוי וזה הוא סמן שיח בין־אישי המציין סולידריות גרידא, וכוונתו מעין 'את/ה יודע/ת למה אני מתכוון/ת', כלומר שהנמען מכיר את המושג "בין המצרים" על כל המשתמע ממנו.

גם בדוגמה 16 הצירוף וזה הוא סמן שיח בין־אישי המציין סולידריות. אך בדוגמה 15 ההנחה על ידע משותף היא על רקע תרבות מסוימת המשותפת לדוברים, ואילו

41. משלר, 2009, עמ' 17.

42. משלר, 2005, עמ' 221.

בדוגמה 16 ההנחה על ידע משותף מבוססת על נסיבות השיח. הדובר מניח שבת שיחו יודעת למה הוא מתכוון במוסרו את המידה "המאה ועשר" אשר באופן מטונימי מציינת פלטה מסוימת.

16. א: מה אמרת \

ב: ההיא | שאמרת על המאה ועשר וזה \

א: מה \

ב: זוכרת את הפלטה הגדולה \

א: אני אחכה עם זה || (C711_2_sp1_071-073; sp2_075-077)

5.4 "וזה" ושימושו: סיכום

המחקר מעלה שלצירוף וזה בקורפוס שלושה שימושים. ב-12 היקרויות (כ-32% מכלל ההיקרויות) הצירוף וזה חובר לרכיב המייצג פריט של קטגוריה מסוימת ומנחה את הנמען להעלות בתודעתו פריטים רלוונטיים אחרים שלא הוזכרו במפורש ואת הקטגוריית אד-הוק שאליה משויכים כל הפריטים האלה. בשימוש הזה הדובר מניח שהנמען מסוגל להעלות את הפריטים האלה על סמך הדוגמה או הדוגמאות המפורשות ועל סמך ידע העולם המשותף לבני השיח (דוגמאות 4 ו-11). בשימוש הבין-אישי הצירוף וזה הוא אסטרטגיה להבעת נימוס חיובי, ובאמצעותו הדובר מביע קרבה שמשמעותה מעין 'את/ה יודע/ת לאלו פריטים נוספים אני מתכוון/ת'. ב-15 היקרויות (כ-41% מכלל ההיקרויות) הצירוף וזה חובר לרכיב המציין קטגוריה ולא את הפריטים, והוא מנחה את הנמען להעלות בתודעתו את כל הפריטים הרלוונטיים המשתייכים לקטגוריה. באמצעותו הדובר מציג הנחה שהנמען ידע לפרט קטגוריה זו בהקשר הנתון על סמך הידע שהדוברים חולקים (דוגמאות 12-14). גם בשימוש זה במישור הבין-אישי הצירוף וזה הוא אסטרטגיה להבעת נימוס חיובי, והוא מביע משמעות מעין 'את/ה יודע/ת לאלו פריטים אני מתכוון/ת'.

ולבסוף, ב-10 היקרויות (כ-27% מכלל ההיקרויות) הצירוף וזה משמש בתפקיד בין-אישי בלבד. בשימוש זה הבעת הסולידריות גוברת על המשמעויות האחרות, והצירוף מביע משמעות מעין 'את/ה יודע/ת למה אני מתכוון/ת'. בשימוש זה הצירוף וזה הוא ציין סולידריות גרידא (דוגמאות 15 ו-16). יש לציין ששימושים אלו דומים לשימושים בצירופים "את/ה יודע/ת" או you know באנגלית.⁴³ גם הביטוי "את/ה יודע/ת" מציין את ניסיונו של הדובר ליצור קרבה ושיתוף בינו ובין הנמען, אך שלא כמותו הצירוף וזה אינו חייב להתחבר לפרופוזיציה. טבלה 2 מסכמת את השימושים של הצירוף וזה במעמ"ד.

43. בורוכובסקי בר-אבא, תשע"ד, עמ' 125. לדיון דומה בביטוי you know ראו אוקרטריט, 1999, עמ' 104.

שימוש	מבנה	מספר היקריות	תפקידי תוכן	תפקידים בין-אישיים
א	פריט/ים + וזה	12 (32%)	אזכור של פריטים נוספים שלא הוזכרו במפורש בשיח	הנחת ידע משותף והבעת נימוס חיובי ('את/ה יודע/ת לאלו פריטים נוספים אני מתכוון/ת')
ב	קטגוריה + וזה	15 (41%)	אזכור של כל הפריטים המשויכים לקטגוריה	הנחת ידע משותף והבעת נימוס חיובי ('את/ה יודע/ת לאלו פריטים אני מתכוון/ת')
ג	X + וזה	10 (27%)	–	הנחת ידע משותף והבעת נימוס חיובי ('את/ה יודע/ת למה אני מתכוון/ת')

טבלה 2: הצירוף וזה במעמ"ד

דומה ששימושים אלו מייצגים שלבים שונים בגרמטיזציה⁴⁴ הצירוף וזה בעברית בשמשו סמן שיח.⁴⁵ תהליך הגרמטיזציה כבר תואר בהרחבה בספרות המחקר.⁴⁶ כאן אזכיר בקצרה שמדובר בתהליך שבו אלמנטים לקסיקליים מקבלים בהקשרים מסוימים תפקידים דקדוקיים, ולאחר מכן הם ממשיכים לפתח תפקידים דקדוקיים חדשים.⁴⁷ זו תופעה של שינוי לשוני המביא להתפתחות של משמעות מופשטת יותר ולהרחבת השימוש להקשרים חדשים.

בשימוש א הצירוף וזה משתתף במבנה התחבירי, והוא רכיב במבנה של רשימה. אומנם הכינוי זה אינו ארגומנט לקסיקלי של הפרדיקט, אך מבחינה פרגמטית הוא מאזכר את הפריטים שלא הוזכרו במפורש, והם מתווספים לפריטים (או לפריט) המפורשים בשיח. על כן המילית ו- היא מילית הוספה בשימוש זה. גם בשימוש ב הכינוי זה מאזכר פריטים שונים, אך אין הוא מתחבר למה שנאמר קודם לכן ביחס של הוספה, שהרי הקטגוריה הכללית והפריטים המשויכים אליה

44. בספרות המחקר לצד המונח "גרמטיזציה" (grammaticization); ראו למשל משלר, 2009, עמ' 100) משמשים שני מונחים אחרים – "גרמטיקליזציה" (grammaticalization) ו"פרגמטיקליזציה" (pragmaticalization). ההבחנה בין המונחים האלה אינה חדה והדי-משמעית (ראו למשל היינה, 2013; דגאן ואורס-וורמל, 2015). בדרך כלל המונחים "גרמטיזציה" ו"פרגמטיקליזציה" מדגישים את ההיבטים הפרגמטיים-דיסקורסיביים של תהליך השינוי הלשוני.

45. טיב ההתפתחות של סמני שיח שנוי במחלוקת: יש הרואים בתהליך זה גרמטיזציה, ויש הרואים בו פרגמטיקליזציה (דגאן ואורס-וורמל, 2015). מחלוקת זו נובעת בעיקר מן השאלות האלה: האם סמני שיח הם ביטויים דקדוקיים? ובכלל, האם דקדוק כולל תופעות פרגמטיות-שיחיות? (לדיון בחלוקת התפקידים בין פרגמטיקה לדקדוק ראו אריאל, 2008; אריאל, 2010). במאמר זה אאמץ את הגישה הרואה בתהליך זה גרמטיזציה.

46. למשל ראו הופר וטראוגוט, 2003, עמ' 18.

47. שם.

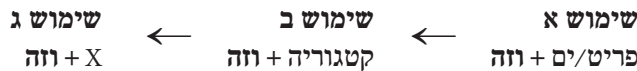
אינם באותה רמה מושגית. דומה שהמשמעות של ההוספה אינה נשמרת בשימוש זה, והצירוף וזה אינו רכיב רשימה מבחינה תחבירית אלא משמש מאיך לביטוי או לפרופוזיציה.

גם בשימוש ג הביטוי וזה אינו רכיב רשימה מבחינה תחבירית, והוא משמש מאיך לביטוי או לפרופוזיציה. ואולם בשימוש זה אין הוא מאזכר פריטים המשויכים לקטגוריה כלשהי, אלא בא רק בתפקיד בין-אישי כסמן להנחת ידע משותף. גם בשני השימושים א רב הצירוף וזה הוא סמן להנחת ידע משותף, אך בהם המשמעות הבין-אישית נלווית למשמעויות במישור התוכן. טבלה 3 להלן מסכמת את מאפייני הצירוף וזה בשימושו השונים במעמ"ד.

	רכיב במבנה תחבירי	אזכור פריטים המשויכים לקטגוריה	סמן להנחת ידע משותף
פריט/ים + וזה	+	+	+
קטגוריה + וזה	-	+	+
X + וזה	-	-	+

טבלה 3: מאפייני הצירוף וזה בשימושו השונים במעמ"ד

על סמך המאפיינים המוצגים בטבלה שלעיל אפשר לשער מסלול גרמטיזציה של השימושים בצירוף וזה שנידונו במאמר זה. תרשים 1 מציג כיוון התפתחות אפשרי של השימושים האלה.

תרשים 1: מסלול גרמטיזציה משוער של הצירוף וזה

ככל שהצירוף מכוון פחות אל העולם החוץ-לשוני, מעמדו התחבירי רופף ורמת האינטרסובייקטיביות (intersubjectivity) שלו עולה – תפקידו כללי יותר. על כן אפשר להניח שהתפקיד שבו הצירוף וזה משתתף במבנה התחבירי ומאזכר פריטים המשויכים לקטגוריה מסוימת קדם לתפקידים אחרים של צירוף זה. התפתחות מאוחרת יותר משתקפת בתפקיד שבו הצירוף וזה מסמן את מה שנאמר קודם כקטגוריית אד-הוק, אך הוא אינו רכיב במבנה של רשימה משום שלא מתקיים בינו ובין מה שנאמר קודם יחס של הוספה. ולבסוף, השימוש שבו הצירוף מסמן הנחת ידע משותף בלבד הוא השימוש הכללי ביותר. על כן יש להניח שהוא מייצג את שלב ההתפתחות המאוחר ביותר. אפשר לשער שמקור הפונקציה הזאת בקונוונציונליזציה של

השתמעות בשיח.⁴⁸ המשמעות של הנחת ידע משותף עשויה להשתמע מתוך השימושים האחרים בצירוף זה, ובעקבות שימוש חוזר ונשנה של הצירוף בהקשרים האלה ההשתמעות של הפונקצייה הזאת עשויה להפוך למוסכמת ומקובלת בשפה עד להפיכתה למשמעות העיקרית של צירוף זה. בשימוש זה הצירוף מציין אינטרסובייקטיביות בלבד. אינטרסובייקטיביות (intersubjectivity) היא הבניית עמדות באינטראקצייה בדבר עמדות קודמות של אותו הדובר או בדבר עמדותיהם של משתתפים אחרים בשיח, ולדעת טראוגוט תהליך האינטרסובייקטיביזציה (intersubjectification) אופייני לשלבים המאוחרים יחסית במסלולי הגרמטיקליזציה.⁴⁹ אפשר שהשימושים האלה יחלפו במהרה, ואפשר שיישארו לאורך זמן, והדבר תלוי בין השאר בגורמים חברתיים-תרבותיים שונים.⁵⁰

6. סיכום ומסקנות

במאמר זה הצעתי מסגרת תאורטית לדיון באלמנטים לשוניים המשפיעים על פירוש המבנה של רשימה בעברית והתמקדתי במשלמי רשימה – אלמנטים המשתבצים במבנה מבחינה תחבירית. דנתי בתפקידיהם של שני משלמי הרשימה וזה ואו משהו במישור השיח ובמישור הבין-אישי. הראיתי ששימוש בצירופים אלו לצד דוגמאות מסוימות הוא אמצעי להפשטה "מלמטה למעלה" (bottom up) של קטגוריות אד-הוק, כלומר אמצעי להבעת מושגים שהשפה אינה מספקת להם תוויות מוכנות. הצירוף וזה מורה שברשימה פריטים נוספים המשתייכים לקטגוריה המועלית בשיח, והדובר מתכוון לכל הפריטים. גם הצירוף או משהו מאזכר פריטים נוספים, אך הוא מסמן אותם כאפשרות. בהיבט הבין-אישי הצירוף וזה מביע הנחה של ידע משותף ומשמש אמצעי להבעת נימוס חיובי. הראיתי שהפונקצייה הזאת נעשית דומיננטית בהקשרים רבים. הצירוף או משהו מביע הססנות וחוסר ודאות, והוא עשוי לרכך את המסר.

6.1 ההקשר כמשקף תהליכים מנטליים

הניתוח המקובל של התפקידים של משלמי הרשימות עשוי לעורר שאלות. כיצד יודעים שהדובר מתכוון לפריטים נוספים? כיצד יודעים שהפריטים שהוזכרו במפורש מאפשרים לשומע להסיק שמדובר באותה הקטגוריה שאליה מתכוון הדובר? האומנם אפשר להניח שהשומע יסיק את הקטגוריה שאליה מתכוון הדובר? בתיאור התהליכים המנטליים המעורבים בבניית רשימות ובשימוש במשלמי רשימות טמון ניסיון

48. על קונונציונליזציה של השתמעות בשיח כמאפיין של גרמטיקליזציה ראו ברינטון, 2010, עמ' 62.

49. טראוגוט, 2003.

50. על השפעת החברה על השינוי הלשוני ראו למשל מילרדי, 2003.

לייחס ידע או כוונה לאדם אחר. מובן שכל ניסיון לקבוע שלאדם אחר יש תכנים מנטליים הוא בגדר מודל תאורטי כי אין לנו גישה ישירה לחוויה התודעתית של אנשים אחרים. אף על פי כן ניתוח של הקשרי שיח מסוימים עשוי לתמוך במודל תאורטי זה.

הקשרים מסוימים עשויים לחשוף שכאשר הדובר מצרף משלים רשימה לרכיב כלשהו הוא מתכוון לפריטים נוספים. מדובר בהקשרים שבהם הנמען מתקשה בהכנה, והדובר נאלץ להוסיף פריטים לרשימה לאחר שכבר חתם אותה באמצעות משלים רשימה. בקטע הבא הדוברת מסבירה במה מיוחד בית הספר שבו היא למדה. היא מספרת שאף על פי שבית הספר חילוני, יש בו צ'אפל בכל יום. לאחר מכן היא מדגימה את הפעילויות בצ'אפל.

17. זה לא בית ספר דתי || זה חילוני || אבל הוא די אה | כאילו יש צ'אפל כל יום || אנחנו | שרים || וזה || (1.2)
 שרים אה | תפילות || (כחכוח) ולומדים -- (C1624_sp1_133-143)

הדוברת פותחת את הרשימה בשרים ומשלימה אותה על ידי הביטוי וזה המצביע על שאר הפעולות בצ'אפל. אחרי הצירוף וזה יש גבול פרוזודי ראשי המציין את סיום המבע ונקודת סיום אפשרית של תור הדיבור.⁵¹ הפסק הגדול (1.2) אחרי המבע הזה מעיד שלדוברת לא הייתה כוונה להמשיך את תור הדיבור שלה ושהיא מוכנה להעניק את תור הדיבור לנמען.⁵² ואולם הנמען אינו לוקח את התור כי כנראה לא ירד לסוף דעתה. אחרי שהדוברת מבינה שייתכן שהמושג "צ'אפל" אינו מוכר לבן שיחה, והוא אינו יכול להעלות פריטים נוספים בתודעתו, היא מוסיפה ששרים תפילות ולומדים.⁵³

ההקשרים שבהם מתפתח דיון בקטגוריה שאליה התכוון הדובר עשויים להעיד על התהליך שבו הנמען מזהה אותה. לפעמים הנמען מבקש אישור למסקנתו בדבר הקטגוריה. במקרים האלה הקטגוריה באה לידי ביטוי בתגובתו של הנמען, והדובר הקודם מאשר אותה או שאינו מאשר. כלומר הדוברים יכולים לדון באינטרפרטציה של הקטגוריה המרומזת במבע המסתיים במשלים רשימה. דוגמה 18 להלן מציגה דיון כזה.

18. א: סלון | זה בזכות זה שההורים שלי התגרשו || אחרת לא היה לי סלון ||
 ב: ולא היית יכולה לקנות לך איזה סתם ספה או משהו \
 א: הייתי קונה || לא || הייתי קונה || משהו באיזה אלף שקל | אני יודעת ||
 ב: מיטה | (Y33_sp1_055-062; sp2_023-024)

51. יזרעאל, 2020, עמ' 81 (וההפניות שם).

52. סטרנסטרום, 1990.

53. ראו גם דוגמה 14.

ברוגמה 18 דוברת ב תוהה אם בת השיח שלה הייתה קונה רהיט כלשהו בעצמה, למשל ספה (שורה 2). התהייה מובעת בשאלה שבה משלים הרשימה או משהו חובר לצירוף "איזה סתם ספה". ייתכן שהקטגוריה הנרמזת היא "ריהוט חיוני שאינו יקר". הדוברת אינה מתכוונת לפריט מסוים כי אם לכל אחד מן הפריטים העשוי להיות משויך לקטגוריה שהפריט ספה מדגים בהקשר הזה. מתשובתה עולה שדוברת א מפרשת את הקטגוריה כדבר העולה אלף שקל לערך (שורה 3) – הוצאה שאינה גדולה יחסית מבחינתה לתכולת הבית. העובדה שבתגובה דוברת ב מדגימה את הקטגוריה המוצעת באמצעות הפריט מיטה מלמדת שהיא מקבלת את הפירוש הזה (שורה 4).

6.2 הזיקה של תפקידי הצירופים למשמעויות של המרכיבים הלשוניים שלהם אפשר לראות שלתפקידי הצירופים וזה ואו משהו יש זיקה למשמעויות של הרכיבים שלהם. צירופים אלו בנויים ממיליות הקישור ו- ואו ומהכינויים זה ומשהו. בהיבט הסמנטי מיליות הקישור ו- ואו מקשרות בין רפרנטים מובחנים,⁵⁴ אך המילית או גם מציינת שהרפרנטים הם בגדר אפשרות. הוראת המובחנות הרפרנציאלית היא המקנה לצירופים הכוללים את מיליות הקישור האלה את הסגולה להורות שברשימה פריטים נוספים על אלו שהוזכרו במפורש. הצירוף שבו המילית ו- מלמד שהדובר מתכוון לכל הפריטים האפשריים, ואילו הצירוף שבו המילית או מציין שהפריטים המוזכרים הם פריטים אפשריים.

הכינויים זה ומשהו הם יסודות לקסיקליים בעלי משמעות כללית מאוד. אף על פי שתפקידו המובהק של הכינוי זה הוא רמיזה לישות רפרנציאלית מוגדרת בין בעולם החוץ-לשוני ובין בעולם השיח,⁵⁵ בהקשרים רבים הכינוי זה הוא רכיב בלתי לקסיקלי נעדר תוכן רפרנציאלי מוגדר.⁵⁶ את הכינוי משהו צדקה מכנה "כינוי סתמי" וטוען שהוא מצביע על ישות כלשהי לא מסוימת ולא ידועה.⁵⁷ התוכן העמום והבלתי מפורש של הכינויים הוא המאפשר לצירופים וזה ואו משהו להעלות בשיח פריטים לא מוגדרים.

יתרה מזאת, הפירוש שמעניק הנמען לכינויים זה ומשהו מתבסס על ההקשר הלשוני ועל הכרת עולמו החברתי-תרבותי של הדובר ועל מערכת אמנותיו על העולם.⁵⁸ גם כדי להעלות את הפריטים הנוספים המשויכים לקטגוריה המועלית בשיח נעזר הנמען הן בפריטים המפורשים בשיח הן בהקשר החברתי-תרבותי של משתתפי השיחה.

54. ענבר, 2014; ענבר, 2019; ענבר, 2020.

55. הלוי, 2006, עמ' 297.

56. שם, עמ' 383.

57. צדקה, 1987, עמ' 20.

58. למשל ראו הלוי, 2006, עמ' 287.

ועוד זאת, בהיבט הבין-אישי המילית או משמשת להבעת חוסר ביטחוננו של הדובר ככל אחת מן האפשרויות.⁵⁹ הכינוי משהו עשוי לשמש לסיוג דברי הדובר, להבעת חוסר ידיעה שלו בדבר מהות הרפנט שהוא מאזכר ולהבעת חוסר דיוק בדבריו.⁶⁰ משמעויות בין-אישיות אלו עולות גם מן השימוש בצירוף או משהו בדבר אמיתות הפריטים המשויכים לקטגוריה המועלית בשיח.

6.3 מעמדם של משלימי רשימה בדקדוק

משלימי הרשימה, ובכללם הצירופים וזה ואו משהו, חולקים מאפיינים של סמני שיח (discourse markers), ציינים פרגמטיים (pragmatic markers) וכיטויים מודליים (modal particles). כציינים פרגמטיים הם מציינים יחסים חברתיים, וכיטויים מודליים הם מציינים את עמדות הדובר כלפי המסר וכלפי הנמען.⁶¹ הם מאזכרים את העולם הנתפס בעיני הדוברים מחוץ ללשון, אך גם את האינטראקציה בין הדוברים ואת התהליכים הקוגניטיביים המתרחשים במוחם בזמן הדיבור, ועל כן הם עונים על קריטריונים מסוימים של סמני שיח.⁶² הם נבדלים מסמני השיח האב-טיפוסיים מבחינת מעמדם התחבירי וטווח השפעתם, שכן סמני שיח אינם משתתפים בדרך כלל במבנה התחבירי, ובדרך כלל טווח השפעתם הוא המבע כולו.⁶³ לעומת זאת משלימי רשימה הם בדרך כלל רכיבי רשימה מבחינה תחבירית ואינם חולשים על כל המבע ככלל, אלא עשויים לאיך ביטוי כלשהו מתוך המבע. ממצאים אלו מחזקים את הדעה שהגבול בין הקטגוריות של סמני השיח – ציינים פרגמטיים וכיטויים מודליים – אינו חד וברור.⁶⁴ במאמר זה השתמשתי במונח "סמני שיח" כמונח כללי למבע הפועל בדרכים שונות הן בתחום התוכן הן בתחום השיח.

6.4 השפה כמשקפת את פני החברה

לדעת כתריאל, בעשורים האחרונים סגנון הביטוי הישראלי מאופיין בתנודות לא אחידות בין הגברת הקשיחות מצד אחד להגברת ההססנות וההסתייגות מצד שני.⁶⁵ לטענתה מאפיינים אלו הם תולדה של שינויים חברתיים ותרבותיים.⁶⁶ הביטויים שנידונו במאמר זה מייצגים את המגמה האחרונה. לפי כתריאל, את סגנון הביטוי ההססני אפשר לייחס למגמות תרבותיות שונות, ובהן העניין הגובר ביחסים בין-אישיים ובעולמו הפנימי של האדם, וכן ההכרה בתוצאה האפשרית של הבוטות

59. מילר, 2010, עמ' 88.

60. שם, עמ' 71.

61. לפי גזי, 2014.

62. לפי גישתה של משלר, 2009.

63. שם.

64. למשל ראו משלר, 2017.

65. כתריאל, 2004, עמ' 205.

66. שם.

המאפיינת את סגנון ה"דוגריי".⁶⁷ מגמות אלו מאגפות את השונות ההולכת וגדלה בחברה הישראלית.⁶⁸

תנאי החיים בעולם הפוסט־מודרני והרצון לאיכות חיים טובה יותר בחברה הטרוגנית דורשים התחשבות ונימוס. על כן "דוגריות" כאידאל תקשורתי מתחלפת בהססנות, בחוסר נחישות ובעמימות.⁶⁹ שינוי המיקוד התרבותי בא לידי ביטוי בשיח בהתפשטות השימוש בביטויי הססנות ואמצעי הסתייגות.⁷⁰ ביטויים המביעים הססנות וחוסר ודאות כגון כזה, כאילו וככה נידונו רבות בספרות המחקר.⁷¹ לסמני הקירוב האלה מצטוות גם הצירוף או משהו.

השימוש הנרחב בצירוף וזה, המביע הנחה של ידע משותף, הוא אסטרטגיה להבעת נימוס חיובי העונה על הצורך של האדם בהכרה, בהערכה, בהשתייכות לקבוצה. לדידו של רוזנטל, החברה הישראלית מאופיינת בערכים של שותפות, של ערכות הדדית וסולידריות אשר עוצבו בהיסטוריה המתמשכת של פעולה בקבוצות.⁷² תרבות ה"סחבק" – תחושת יחד ולעיתים קרבה מוגזמת – באה לידי ביטוי לא רק בשימוש בצירוף וזה, אלא גם בביטויים רבים אחרים כגון "את/ה יודע/ת" או בתרבות הפניית הישראלית, בביטויים כגון "אחי", "אבא" ועוד.⁷³

אחתום את דבריי באמירתו של ויטגנשטיין: "לדמות שפה פירושו לדמות צורת חיים".⁷⁴ השימוש התדיר בביטויים המביעים הססנות וחוסר ודאות מצד אחד וסולידריות מצד שני הוא ברוח התקופה ומשקף את מאפייני החברה הישראלית.

קיצורים

- M. Overstreet, *Whales, Candlelight, and Stuff like That*: = 1999
General Extenders in English Discourse, New York 1999
- M. Overstreet, "And Stuff und so: Investigating Pragmatic = 2005
 Expressions in English and German", *Journal of Pragmatics* 37 (2005),
 pp. 1845–1864
- M. Overstreet and G. Yule, "On Being Inexplicit = 1997
 and Stuff in Contemporary American English", *Journal of English
 Linguistics* 25, 3 (1997), pp. 250–258

67. על סגנון ה"דוגריי" ראו כתריאל, תשנ"ט.

68. כתריאל, 2004, עמ' 205.

69. שם.

70. שם, עמ' 208.

71. זיו, 1998; זיו, 2006; משלר, 2001; משלר, 2002; הנשקה, תשע"ט.

72. רוזנטל, תשע"ד.

73. שם, עמ' 83.

74. ויטגנשטיין, תשע"ד, עמ' 43, סעיף 19.

- K. Aijmer, "What Happens at the End of our Utterance? = 1985, אייג'מר, 'The Use of Utterance-final Tags Introduced by 'and' and 'or'', *Papers from the 8th Scandinavian Conference of Linguistics*, Copenhagen 1985, pp. 366–389
- M. Ariel, *Pragmatics and Grammar*, Cambridge 2008 = 2008, אריאל, מ.
M. Ariel, *Defining Pragmatics*, Cambridge 2010 = 2010, אריאל, מ.
בורוכובסקי בר-אבא, תשע"ד = א' בורוכובסקי בר-אבא, "מה רציתי להגיד?" פועלי תפיסה ואמירה בעברית הדבורה – משימוש מילולי לשימוש פרגמטי", מחקרים בעברית החדשה ובמקורותיה (אסופות ומבואות בלשון, יד), בעריכת מ' פלורנטין, ירושלים תשע"ד, עמ' 125–137
- P. Brown and S. Levinson, *Politeness: Some Universals* = 1987, בראון ולוינסון, P. Brown and S. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge 1987
ברדנשטיין, שור וענבר, תש"ף = ר' ברדנשטיין, ל' שור וא' ענבר, "הצירוף 'זוה' בעברית הישראלית המדוברת", בלשנות עברית 74 (תש"ף), עמ' 27–56
- L. J. Brinton, "The Development of *I mean*: Implications for = 2010, ברינטון, the Study of Historical Pragmatics", *Methods in Historical Pragmatics*, ed. S. M. Fitzmaurice and I. Taavitsainen, Berlin 2010, pp. 38–80
- L. W. Barsalou, "Ad Hoc Categories", *Memory and Cognition* = 1983, ברסלו, L. W. Barsalou, "Ad Hoc Categories", *Memory and Cognition* 11,3 (1983), pp. 211–277
- C. Ghezzi, "The Development of Discourse and Pragmatic = 2014, גזי, C. Ghezzi, "The Development of Discourse and Pragmatic Markers", *Discourse and Pragmatic Markers from Latin to the Romance Languages*, ed. C. Ghezzi and P. Molinelli, Oxford 2014, pp. 10–26
- H. P. Grice, "Logic and Conversation", *Speech Acts* (Syntax = 1975, גרייס, H. P. Grice, "Logic and Conversation", *Speech Acts* (Syntax and Semantics, 3), ed. P. Cole and J. L. Morgan, New York 1975, pp. 41–55
- L. Degand and J. Evers-Vermeul, "Grammaticalization = 2015, דגאן ואוורס-זורמל, L. Degand and J. Evers-Vermeul, "Grammaticalization or Pragmaticalization of Discourse Markers? More than a Terminological Issue", *Journal of Historical Pragmatics* 16, 1 (2015), pp. 59–85
- E. R. Dines, "Variation in Discourse – 'and Stuff Like That'", = 1980, דיינס, E. R. Dines, "Variation in Discourse – 'and Stuff Like That'", *Language in Society* 9 (1980), pp. 13–31
- P. J. Hopper and E. C. Traugott, *Grammaticalization*, = 2003, הופר וטראוגוט, P. J. Hopper and E. C. Traugott, *Grammaticalization*, Cambridge 2003
- B. Heine, "On Discourse Markers: Grammaticalization, = 2013, היינה, B. Heine, "On Discourse Markers: Grammaticalization, Pragmaticalization, or Something Else?", *Linguistics* 51, 6 (2013), pp. 1205–1247
- הלוי, 2006 = ר' הלוי, "תפקידה של 'זה' הבלתי לקסיקלי בעברית בת-ימינו", לשוננו סח (תשס"ו), עמ' 283–307

- הנשקה, תשע"ט = 'י הנשקה, "ככה' בעברית המזרחית בישראל: בחינה סינכרונית והיסטורית", לשוננו פא (תשע"ט), עמ' 371–385
 ויטגנשטיין, תשע"ד = 'ל' ויטגנשטיין, חקירות פילוסופיות, תרגם ע' אולמן-מרגלית, ירושלים תשע"ד
- Y. Ziv, "Hebrew *kaze* as Discourse Marker and Lexical Hedge: = 1998 Conceptual and Procedural Properties", *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, ed. A. H. Jucker and Y. Ziv, Amsterdam 1998, pp. 203–221
 זיו, 2006 = 'י זיו, "עושים כזה דיבור ישיר", העברית שפה חיה ד (2006), עמ' 141–156
- M. Selting, "Lists as Embedded Structures and the Prosody = 2007 of List Construction as an Interactional Resource", *Journal of Pragmatics* 39 (2007), pp. 483–526
- S. A. Tagliamonte and D. Denis, "The Stuff of = 2010 Change: General Extenders in Toronto, Canada", *Journal of English Linguistics* 38, 4 (2010), pp. 335–368
- E. C. Traugott, "From Subjectification to Intersubjectification", = 2003 Motives for Language Change, ed. R. Hickey, Cambridge 2003, pp. 124–139
- A. Terraschke and J. Holmes, "Und Tralala': Vagueness = 2007 and General Extenders in German and New Zealand English", *Vague Language Explored*, ed. J. Cutting, New York 2007, pp. 198–222
 יזרעאל, תשס"ב = 'ש' יזרעאל, "מאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד): דוגמאות טקסטיות", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 289–314
- S. Izre'el, "The Basic Unit of Spoken Language and the Interface = 2020 Between Prosody, Discourse and Syntax: A View from Spontaneous Spoken Hebrew", *In Search of Basic Units of Spoken Language: A Corpus-driven Approach* (Studies in Corpus Linguistics, 94), ed. S. Izre'el et al., Amsterdam 2020, pp. 78–105
 יזרעאל, הרי ורהב, תשס"ב = 'ש' יזרעאל, 'ב' הרי וג' רהב, "לקראת כינון מאגר העברית המדוברת בישראל", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 265–287
- T. Katriel, "Talking Straight: The Rise and Fall of *dugri* = 2004 Speech", *Dialogic Moments: From Soul Talks to Talk Radio in Israeli Culture*, Detroit 2004
 כתריאל, תשנ"ט = 'ת' כתריאל, "סגנון דיבור כסגנון תרבות: לדבר 'דוגרי', לעשות 'מוסיירה'", מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל, חיפה תשנ"ט, עמ' 206–225
- C. Mauri, "Building and Interpreting Ad Hoc Categories: = 2017

- A Linguistic Analysis", *Formal Models in the Study of Language*, ed. J. Blochowiak et al., Berlin 2017, pp. 1–23
- C. Mauri and A. Sansò, "Linguistic Strategies for Ad = 2018 מאורי וסנסו, Hoc Categorization: Theoretical Assessment and Cross-Linguistic Variation", *Folia Linguistica Historica* 39, 1 (2018), pp. 1–36
- מילר, = 2010 כ' מילר, הבעת עמדה אפיסטמית בשיח העברי היומיומי הרב, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2010
- J. Milroy, "On the Role of the Speaker in Language Change", = 2003 מילרוי, *Motives for Language Change*, ed. R. Hickey, Cambridge 2003, pp. 143–157
- I. Martínez, "I Might, I Might Go I Mean It Depends on = 2011 מרטינז, Money Things and Stuff': A Preliminary Analysis of General Extenders in British Teenagers Discourse", *Journal of Pragmatics* 43, 9 (2011), pp. 2452–2470
- Y. Maschler, "veke'ilu haraglayim sh'xa nitka'ot bifnim kaze = 2001 משלר, ('and like your feet get stuck inside like'): Hebrew kaze ('like'), ke'ilu ('like'), and the Decline of Israeli dugri ('direct') Speech", *Discourse Studies* 3, 3 (2001), pp. 295–326
- Y. Maschler, "On the Grammaticalization of ke'ilu 'like', = 2002 משלר, lit. 'as if', in Hebrew Talk-in-Interaction", *Language in Society* 31, 2 (2002), pp. 243–276
- Y. Mashler, "Accepting while Shifting: The Discourse Marker = 2005 משלר, tov ('okey, fine', lit. 'good') in Israeli Hebrew Talk-in-Interaction", *Texas Linguistic Forum* 48 (2005), pp. 216–228
- Y. Maschler, *Metalanguage in Interaction: Hebrew Discourse = 2009 משלר, Markers*, Amsterdam 2009
- Y. Maschler, "The Emergence of Hebrew loydea/loydat = 2017 משלר, ('I dunno masc/fem') from Interaction: Blurring the boundaries between discourse marker, pragmatic marker, and modal particle", *Pragmatic Markers, Discourse Markers and Modal Particles: New perspectives*, ed. C. Fedriani and A. Sansò, Amsterdam 2017, pp. 37–69
- A. Strenström, "Pauses in Monologue and Dialogue", = 1990 סטרנסטרומ, *The London-Lund Corpus of Spoken English*, ed. J. Svartvik, Lund 1990, pp. 211–252
- O. Sellberg, "Women's and Men's Language Use and All = 2015 סלברג, That Stuff: A Corpus Analysis of General Extenders", Essay, Lund University, 2015

- ענבר, 2014 = א' ענבר, לקראת לוגיקה של מחוות, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2014
- ענבר, 2019 = א' ענבר, "בחיפוש אחר משמעות המילית 'ו'", חלקת לשון 52 (2019), עמ' 29–62
- ענבר, תש"ף = א' ענבר, "על בניית רשימות בעברית מדוברת בת-זמננו", בלשנות עברית 74 (תש"ף), עמ' 57–86
- ענבר, תש"ף = א' ענבר, "על תפקידי הרשימות בשיח: ניתוח המחוות הנלוות לרשימות בשיח העברי הדבור", דברי החוג הישראלי לבלשנות 22 (תש"ף), עמ' 69–84
- ענבר, 2020 = A. Inbar, "List Constructions", *Usage-based Studies in Modern Hebrew: Background, Morpho-lexicon, and Syntax* (Studies in Language Companion Series, 210), ed. R. Berman, Amsterdam 2020, pp. 623–658
- ענבר, 2020 = א' ענבר, שעבוד וחיבור? תפקידיהן השונים של המיליות 'ש' ו-'ו' בעברית מדוברת בת-זמננו, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2020
- ענבר, 1987 = י' צדקה, יסודות תורת התחביר: לחטיבת הביניים, ירושלים 1987
- ענבר, 1975 = D. Crystal and D. Davy, *Advanced Conversational English*, London 1975
- ענבר, 2005 = ר' רוזנטל, מילון הסלנג המקיף, ירושלים 2005
- ענבר, תשע"ד = ר' רוזנטל, "סולידריות, גרסת העברית", מסע אל האחוה, בעריכת י' צ' שטרן וב' פורת, ירושלים תשע"ד, עמ' 72–93
- ענבר, 2015 = J. Romero-Trillo, "Understanding Vagueness: A Prosodic Analysis of Endocentric and Exocentric General Extenders in English Conversation", *Journal of Pragmatics* 86 (2015), pp. 54–62